

*A Confessio peccatoris francia fordítás-kézirataihoz*¹

Kutatástörténet

II. Rákóczi Ferenc *Confessio peccatoris* című művének létezéséről 1739 óta tudunk. Ekkor jelent meg Hágában az *Histoires des Révolutions de Hongrie* című gyűjteményes munka, negyedréti és nyolcadréti változatban, benne a *Mémoires* szövegével. A *Mémoires* „Örök Igazsághoz” címzett ajánló levélben Rákóczi megemlíti „les Livres de mes Confessions”-t.² A *Confessio* Troyes-ban őrzött francia fordításának kéziratáról³ – az ugyanott található más Rákóczi-kéziratokkal együtt – a megyei nyilvános könyvtárak kézirat-katalógusának második kötete adott hírt először 1855-ben.⁴ A leírás megadja a kézirat teljes címét, terjedelmét és formátumát. Származási helyként a troyes-i oratoriánus kollégiumot jelöli meg, míg a ma Troyes-ban őrzött többi Rákóczi-kézirat közvetlenül a grosbois-i kamalduliak könyvtárából jutott jelenlegi őrzési helyére. Megnevezi szerzőjét és jelzi keletkezési körülményeit. Utal a forrásul szolgáló latin kézirat korábbi őrzési helyére és jelzetére, végül megnevezi fordítóját Chrysostôme Jourdain grosbois-i kamalduli házfőnök személyében.

A magyar kutatás több mint fél évszázad múlva figyelt fel erre a leírásra. A troyes-i Rákóczi-kéziratokat, köztük első helyen a *Confessio* fordítását az említett katalógus alapján Kont Ignác, 1907-től a Sorbonne rendes tanára írta le ismét az 1521–1910 között keletkezett magyar vonatkozású francia kéziratokat közlő, 1913-ban Párizsban megjelent posztumusz bibliográfiá-

¹ A kutatástörténet, a fordítók és a tervezett kiadás bemutatása Tüskés Gábor, a kéziratok ismertetése Aradi Csenge Eszter és Hámori Nagy Zsuzsanna munkája.

² KÖPECZI Béla et al. (1978), *Mémoires du prince François II Rákóczi sur la guerre de Hongrie depuis 1703 jusqu'à sa fin*. Avec une postface et des commentaires de Béla Köpeczi, texte établi et appareil critique par Ilona Kovács. Budapest, Akadémiai, 1978.12.

³ *Confession d'un pecheur qui, prosterné devant la crèche du Saveur nouvellement né, deplore, dans l'amertume de son coeur, sa vie passée et se rappelle les graces qu'il a reçues et la conduite de la Providence sur lui. Cette confession, en forme de soliloque, a été commencée quelques jours avant la solennité de la naissance de J. C. l'an MDCCXVI*. (2 tomes) Médiathèque de Troyes, série Ms. 2144.

⁴ *Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques des départements*. Publié sous les auspices du ministre de l'instruction publique, II. Paris, Impr. Impériale, 1855. 864–865.

jában.⁵ Ez a leírás rövidebb az 1855-ös katalógusénál, s részben más sorrendben közli annak elemeit. Új adatként megadja a fordítás forrásául szolgáló latin kézirat aktuális lelőhelyét és jelzetét.

A katalógus és a bibliográfia nyomán Zolnai Béla 1926/27-ben tett franciaországi kutatóútja során megtalálta Rákóczi két, addig ismeretlen munkájának három és korábban már ismert munkáinak öt ismeretlen kéziratát, Rákóczi egy ismeretlen levelét, s azonosított néhány további, Rákóczival kapcsolatos kéziratot és nyomtatványt a troyes-i könyvtárban és a Bibliothèque nationale-ban. Eredményeiről „A janzenista Rákóczi” című, két részes tanulmányban számolt be 1927-ben, s közölte néhány rövid terjedelmű dokumentum szövegét.⁶ „A Vallomások franciául” című részben két kéziratot mutatott be: a *Confessio* Chrysostôme Jourdin-féle fordítása mellett röviden ismertette a Bibliothèque nationale állományában, Jean-Baptiste Bonnaud oratoriánus kéziratai között megtalált kivonatos adaptáció kéziratát.⁷ Jourdain-ről nem sikerült további adatokat szereznie, ugyanakkor a troyes-i kézirat I. kötetének (azaz a *Confessio* I. könyvének) végéről kisebb kihagyásokkal közölte az eredeti kézirat Rákóczi által a kamalduliaknak történt adományozását rögzítő, a latin kéziratból fordított megjegyzés szövegét. Utalt arra, hogy a kézirat II. kötetében található Rákóczi *Aspirations d'un prince chrétien* című művének francia szövege, amelynek változata megjelent a *Confessio* 1876-os kiadásában a Bibliothèque nationale-ban őrzött latin-francia kézirat alapján; egyúttal sürgette a *Confessio* teljes francia fordításának közzétételét. Michaud életrajzi lexikona nyomán Zolnai összefoglalta Bonnaud életét, maurinus bencés szerzetes voltát azonban említetlenül hagyta. Röviden jellemezte munkamódszerét, a kivonat elejéről szövegpéldát közölt, s utalt a kézirat töredékes voltára. Feltételezte, hogy Bonnaud „[b]izonyára kamalduli, vagy talán egyenesen janzenista összeköttetései révén jutott hozzá Rákóczi *Vallomásaihoz*”.⁸ Jelezte, hogy ugyanabban a gyűjteményes kötetben, amelyben a kivonat található, fennmaradt Rákóczi *Réflexions sur les principes de la vie civile* című munkájának a hágai kiadás fejezetcímeitől részben eltérő fejezetcímeket tartalmazó, kéziratot tárgymutatója is. Végül megjegyezte, a fordítás és a kivonat révén Rákóczi visszahatott a környezetre, amely a mű megírására ösztönözte.

Ezt követően három évtized múlva fordult ismét némi figyelem a troyes-i francia kéziratra. Révész Imre, Juhász László és az MTA Történettudomá-

⁵ KONT Ignác (1913), *Bibliographie française de la Hongrie (1521–1910)*. Avec un inventaire sommaire des documents manuscrits, Paris, Ernest Leroux. 290.

⁶ ZOLNAI Béla (1927), A janzenista Rákóczi. *Széphalom* (1927), 177–181, 266–288.

⁷ *Sentiments de piété de François Ragotzki Prince de Transilvanie ou Extrait de ses Confessions traduits sur l'original latin*. Bibliothèque nationale de France, Ms. Fr. 17690.

⁸ Zolnai 1927:278.

nyi Intézete 1957-ben kezdeményezte a *Confessio* kritikai kiadását. A munkálatok során Juhász levelezőlapon jelezte Zolnainak, munkájához szükség lenne a troyes-i kézirat mikrofilmjére,⁹ ennek beszerzése azonban ismeretlen okból elmaradt. A troyes-i kézirat erősen rövidített, modernizált helyesírású és a *Mémoires* szövegével kontaminált szövege újabb húsz év múlva, 1977-ben látott napvilágot, *L'Autobiographie d'un prince rebelle* címen, Köpeczi Béla válogatásában, bevezetőjével és jegyzeteivel, Kovács Ilona átírásában a Corvina Kiadónál.¹⁰ A kiadásban a *Confessio* első és második könyve közé kronológiai megfontolásokból beillesztették a *Mémoires* szövegét. Mindkét művet évszámokkal tagolták, a *Confessio* harmadik könyvéből mindössze tizenhét lapnyi részletet közöltek. Ezzel a korabeli történeti szövegkiadó gyakorlatban nem egyedülálló, sajátos eljárással figyelmen kívül hagyták a művek integritásának elvét, semmibe vették a szerzői szándékot, önkényesen elszakítottak egymástól összetartozó részeket, megváltoztatták mindkét mű karakterét, a valóságreferenciák különböző szintjén álló szövegeket kapcsolak egybe, s a valóságban soha nem létezett munkát hoztak létre.

Ezután Rákóczi műveinek, azon belül az *Aspirationes/Aspirations* kritikai kiadása során irányult újra figyelem a troyes-i kéziratra. Az 1994-ben megjelent kötet szövegahagyományt tárgyaló tanulmányában Kovács Ilona jelezte, az *Aspirations* troyes-i francia kézírata megegyezik a Bibliothèque nationale-beli latin–francia nyelvű kézirat megfelelő egységének első két részével, de a harmadik rész hiányzik belőle, másodlagos a párizsi, párhuzamos szöveghez képest, annak egyedi változata. Mivel a troyes-i kéziratban a *Confession d'un pecheur* és az *Aspirations* szövegét ugyanaz a kéz írta, Kovács Ilona további megjegyzései is figyelmet érdemelnek. Eszerint az *Aspirations* troyes-i kézírata „[n]agy valószínűséggel francia anyanyelvű fordító műve, aki a kettős, latin–francia redakció ismeretében dolgozta át, meglehetősen fordítói, pontosabban lektori szabadsággal Rákóczi művét. Sok-sok apró formai eltérés mutat az átdolgozó önállóságára (pl. megszámozta és § jellel kezdi a fejezeteket, sajátos a helyesírása, központosítása és bekezdésekre tagolása), de a módszeres összehasonlítás lényegi különbségeket is kimutat.” A troyes-i kézirat „[m]agasabb szinten, a nyelvhelyesség és a stílus szempontjából is felülmúlja [...] a párizsi megkettőzött kéziratot, és [...] megelőlegezhető [...] a feltevés, hogy itt teológiában jártas, franciául kiválóan tudó átdolgozó működött, aki tudatosan, javító szándékkal

⁹ Juhász László Zolnai Bélához. Budapest, 1958. október 8. MTA Kézirattár, Ms. 4124/364.

¹⁰ KÖPECZI Béla (szerk.) (1977), *L'autobiographie d'un prince rebelle. Confession et Mémoires de François II Rákóczi*. Choix des textes, préface et commentaires par Béla Köpeczi, établissement du texte d'après l'édition de 1739 des Mémoires et le manuscrit de la traduction française de la Confession par Ilona Kovács. Budapest, Corvina.

nyúlt bele a szövegbe. Ez a jellemzés minden szempontból ráillik egy kamalduli atyára, aki aprólékos gonddal igyekezett kijavítani Rákóczi kegyelettel őrzött művét. Ezzel ugyan a szövegváltozat a hitelesség szempontjából rengeteget veszített, [...] mégsem mindent, viszont sokkal élvezhetőbbé, sőt szebbé vált. A mondanivaló szellemét tekintve hűségre törekedett az átdolgozó, hiszen az eredetiben található gondolatokat fejt ki, csak elegánsabb, francia nyelvi szempontból világosabb formában.”¹¹ Kovács Ilona idézett megállapításai messzemenően tekintetbe veendőek a *Confessio Jourdain-féle* francia fordításának vizsgálatában is.

Az 1990-es évek első felében az MTA Irodalomtudományi Intézetében első munkáim közé tartozott, hogy közreműködtem a Rákóczi kritikai kiadás meditációkat tartalmazó, V. kötetének sajtó alá rendezésében.¹² Ezt követően folyamatosan nyomon követtem a *Confessió*val kapcsolatos kutatásokat, részt vettem a Rákóczi-Sieniawska levelezés kiadásában,¹³ majd más feladataim voltak, s csak a 2010-es évek elején fordulhattam ismét a *Confessio* felé. Az elmúlt négy évben összesen hét tanulmányt közöltem a mű keletkezéséről, forrásairól, szerkezeti, tartalmi, előadásmódbeli és műfaji sajátosságairól, utóéletéről, kiadás- és fordítástörténetéről, Rákóczi bűn-felfogásáról francia, német és magyar nyelven, s Knapp Évával közösen elkészítettük a rodostói Rákóczi-könyvtár új rekonstrukciós kísérletét.¹⁴ 2015

¹¹ DÉRI Balázs et al. (1994), *Aspirationes principis Francisci II. Rákóczi / Aspirations du prince François II Rákóczi*. Texte latin établi et annoté par Balázs Déri, texte français établi et annoté par Ilona Kovács, avec des commentaires de Lajos Hopp. Budapest, Akadémiai–Balassi, 339.

¹² DÉRI Balázs et al. (1997), *Meditationes principis Francisci II. Rákóczi / Méditations du prince François II Rákóczi*. Texte latin établi et annoté par Balázs Déri, texte français établi et annoté par Ilona Kovács, avec une étude et des résumés de Gábor Tüskés. Budapest, Balassi.

¹³ TÜSKÉS Gábor et al. (2004) *Correspondance de François II Rákóczi et de la palatine Elżbieta Sieniawska 1704–1727*. Publié avec collaboration de Gábor Tüskés par Ilona Kovács et Béla Köpeczi. Budapest, Balassi,

¹⁴ TÜSKÉS Gábor (2014), La bibliothèque de Rodostó (Tekirdağ, Turquie) du prince François II Rákóczi. Nouvel essai de reconstitution. In *Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte* 39 (2014), 2, S. 185–208. (Knapp Évával); Tüskés Gábor (2016a), A *Confessio peccatoris* kiadás- és fordítástörténetéhez. In *In via eruditionis. Tanulmányok a 70 éves Imre Mihály tiszteletére*, szerk. BITSKEY István, FAZEKAS Gergely Tamás, LUFFY Katalin, SZÁRAZ Orsolya, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 138–148; Tüskés Gábor (2016b), Janzenizmus felvilágosodás, emlékirat. In BALÁZS Mihály, BARTÓK István, (szerk.), *A felvilágosodás előzményei Erdélyben és Magyarországon (1650–1750)*, Szeged, SZTE Magyar Irodalmi Tanszék. 23–39.; Tüskés Gábor (2016c), II. Rákóczi Ferenc rodostói könyvtárának új rekonstrukciós kísérlete. In BALÁZS, BARTÓK 2016:227–247. (Knapp Évával); Tüskés Gábor (2017a), Psychomachie d’un prince janséniste: Au carrefour de genres autobiographiques et religieux. François II Rákóczi, *Confessio peccatoris*. I–II. *Chroniques de Port-Royal* 66 (2016), 400–423; 67 (2017), 323–341.; Tüskés Gábor (2016d), Schuld und Sühne in der *Confessio peccatoris* von Fürst Ferenc Rákóczi II. *Simpliciana* 38 (2016), 379–414; Tüskés Gábor (2017b) Az önéletrajzi és a vallási műfajok határán: a *Confessio peccatoris* kritikai kiadása elé. In MOLNÁR Gergely (szerk.), *Történetek a*

februárjában elsőként vettem fel a *Confessio* jelentős intézményi összefogással megvalósítható, háromnyelvű (!) elektronikus kritikai kiadásának gondolatát. 2016 márciusában NKFIH pályázatot nyújtottam be a francia fordítás kritikai kiadására,¹⁵ 2017-ben a Nemzetstratégiai Kutatóintézetől kértem támogatást ugyan ehhez a feladathoz, mindkét helyen eredménytelenül.

A fordítók

A Troyes-ban őrzött teljes francia fordítás készítőjét és a kézirat leíróját a kézirat első oldalán egymás alatt olvasható három, különböző kéztől származó lapszéli megjegyzés közül a harmadik nevezi meg: „Copie et traduction du / Latin faite par le S[ieur]. / Chrysostôme Jourdain / Majeur des Camaldules / de Grosbois.” [Ch. J. úr, a grosbois-i kamalduliak házfőnöke által latinból készített fordítás és másolat.] A fordítás készítője és a kézirat leírója eszerint azonos személy: Chrysostôme Jourdain, a grosbois-i kamalduliak előljárója. Ezt megelőzően legfelül, a címmel egy vonalban kezdődően az eredeti latin kézirat szerzőjére, autográf jellegére, nyelvére, őrzési helyére és jelzetére utaló, másik kéztől származó, Rákóczi nevével egy harmadik kéz által utólag kiegészített lapszéli megjegyzés olvasható: „Ecrit de la propre / main du Prince + [+Rakogsi] et en / latin, déposée à la / Bibliothèque de S. / Germain des près en / 174[?]. Se trouve parmi / les mmss. n°. 1486.” [Rákóczi fejedelem saját kezével és latinul írva, elhelyezve S. G. P. könyvtárában 174?-ben. A kéziratok között található az 1486. számon.] Az utóbbi bejegyzés kézírása – az eltérő betűméretet is figyelembe véve – közel áll a törzsszöveg kézírásához. Szövege a *Confessio* latin kéziratának első lapján, a cím és a szöveg első sora közé utólag beírt, a lapszélen folytatódó bejegyzés változata: „Ouvrage du prince Ragokzi [?] écrit de sa propre main – / Communiqué en 174[?] / par le R. P. Carbonnier / Camaldule / de Grosbois / entre les mains / de qui le / prince l’avait / déposé.” [Rákóczi fejedelem saját kezével írt műve, átadva 174?-ben tisztelendő C. grosbois-i kamalduli atya által, akinek a kezébe a fejedelem letétbe helyezte azt.] A latin kézirat lapszéli megjegyzésében az évszám utolsó számjegye tintafolt miatt nem olvasható, s ugyanezt a latin kézirat Saint-Germain-des-Prés könyvtárának történt átadására vonatkozó, hiányos évszámot ismétli meg a francia kézirat idézett margináliája. Ebből arra következtethetünk,

magyar nemzet múltjából. A Nemzetstratégiai Kutatóintézet történeti tárgyú konferenciáinak összefoglaló tanulmánykötete, Budapest, Nemzetstratégiai Kutatóintézet. (Kárpát-haza Szemle 12.) 70–77.

¹⁵ A pályázat száma: K 119457. Az elutasító levél iktatószáma: NKFIH-3612-1/2016.

hogy a francia fordítás a *Confessio* 1876-ban kiadott,¹⁶ jelenleg ismert egyetlen latin kézírata alapján készült.

Azt, hogy a grosbois-i kamalduliakra bízott latin kéziratot Carbonnier házfőnök az 1740-es években a Saint-Germain-des-Prés bencés apátság könyvtárában helyezte el, a két rend szoros történeti kapcsolata magyarázza. Az apátság könyvtára a francia egyházi tudományosság egyik központjának számított a Jean-Luc Achéry által a XVII. század második felében végzett módszeres újjárendezés, gyarapítás és katalogizálás óta. A kamalduli rend történetét kilenc kötetben feldolgozó Giovanni Benedetto Mittarelli és Anselm Costadoni a maurinus Jean Mabillon forrásokra alapozott bencés rendtörténetét tekintette követendő mintának a XVIII. század második felében.¹⁷

Jean-Baptiste Carbonnier neve perjelként (majeur et prieur) első helyen olvasható a Rákóczi és a grosbois-i kamalduliak által 1716. május 30-án kötött bérleti szerződésben.¹⁸ Törökországba utazása előtt Rákóczi nála hagyhatta a *Confessio* I. könyvének vagy a könyv egy részének kéziratát, 1726-ban neki küldte el a II. és III. könyvet, s az egész kéziratot ő helyezte el a Saint-Germain-des-Prés apátság könyvtárában. 1727-ig vagy 1728-ig volt házfőnök. E tisztségben Macarius Pen váltotta fel, aki 1737-ben is ezt a feladatot látta el, a Rákóczi emlékére ekkor elhelyezett grosbois-i epitáfium szövege szerint.¹⁹ Grosbois a francia kamalduliak központi kolostora volt, ahol a kongregáció legfőbb elöljárója is lakott.

Chrysostôme Jourdain, a fordító neve nem fordul elő az életrajzi lexikonokban és a bibliográfiákban. Lucia Laporte kutatásaiból ismert, hogy 1767. augusztus 23-án generális káptalant tartottak Grosbois-ban, amely megtárgyalta a XV. Lajos által a szerzetesi közösségek szabályozására és feloszlátására az előző évben létrehozott bizottság (Commission des Reguliers) működésével kapcsolatos teendőket.²⁰ A feloszlátási rendelkezés Grosbois-t is érintette, ők azonban fellebbeztek. A király 1770. április 3-i levelében hozzájárult, hogy a szerzetesek ott élhetnek halálukig, de nem vehetnek fel noviciusokat és új szerzeteseket.²¹ Christophe de Beaumont párizsi érsek 1777. március 26-i dekrétumával elrendelte a közösség feloszlátását, és

¹⁶ *Principis Francisci II. Rákóczi Confessiones et Aspirationes Principis Christiani*. E codice Bibliothecae Nationalis Parisiensis edidit Commissio fontium historiae patriae Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapestini, Bibliopolium Academiae Hungaricae, 1876.

¹⁷ *Annales Camaldulenses ordinis Sancti Benedicti, I–IX*, Venetiis, Baptist Pasqual, 1755–1773.

¹⁸ Lucia LAPORTE (2012), *Yerres, les camaldules au cœur de l'histoire*. Paris, L. Laporte, 110.

¹⁹ LAPORTE 2012:109.

²⁰ LAPORTE 2012:109.

²¹ LAPORTE 2012:65.

minden vagyonukat a sénart-i remetéknek adatta át. Az erről szóló meg-
egyeződést a kamalduliak és a remeték 1777 decemberében írták alá.²²

A Lucien Laporte által közölt adatok szerint Jourdain 1768 áprilisában
lett ideiglenes házfőnök (supérieur provisoire) Grosbois-ban, majd 1776-
ban és 1778-ban a házfőnöki (supérieur) tisztséget töltötte be.²³ Előtte
Augustin Auvry töltötte be ezt a tisztséget, aki 1770-ben hunyt el. 1775-ben
Jourdain szerződést írt alá a közösség nevében Mademoiselle Geneviève
Françoise Chalon de Launac-kal egy, a kolostor területén álló, fallal elkerít-
tett ház és a hozzá tartozó épületek, kert és erdő bérbeadásáról három vagy
hét évre.²⁴ 1776. december 10-én a közösség meghatalmazta, hogy tárgyal-
jon a grosbois-i rendház átruházásáról (cession) és átengedéséről (abandon)
a sénart-i remetéknek. Már ennyiből is látható, Jourdain eljárói működése
lényegében egybeesett Grosbois felosztásának tíz évig elhúzódó folyama-
tával, s ő volt az utolsó kamalduli házfőnök a kolostorban.

A grosbois-i kamalduliak terjedelmes iratanyaga jelenleg szétszórva,
legalább öt különböző francia levéltárban és könyvtárban található, s nagy-
részt feltáratlan.²⁵ A Bibliothèque nationale de France kéziratárában talál-
ható egy közel ötven fólíó terjedelmű iratgyűjtemény Jourdain-nel kapcso-
latban, amely több, eddig ismeretlen adatot tartalmaz róla.²⁶ A párizsi Saint
Nicolas des Champs plébánia keresztelési anyakönyvéből 1753. július 9-én
készült kivonat szerint 1732. február 19-én keresztelték meg, Étienne név-
re.²⁷ Apja Bernard Jourdain, anyja Marie Fromageot volt, mindketten pári-
zsi polgárok. Jourdain tehát nagy valószínűséggel 1732. február 19-én,
vagy egy-két nappal korábban született. A kamalduli rendbe lépésének pon-
tos ideje nem ismert, de feltételezhető, hogy a születési anyakönyvi kivonat
ennek kapcsán készült. A következő dokumentum tanúsítja, hogy Jourdain-t
1761. május 16-án szentelte pappá François de Fitz-James, Soisson püspö-
ke.²⁸ Egy 1767. március 18-án széljegyzettel ellátott szerződésmásolat sze-
rint Jourdain ekkor a grosbois-i kamalduli közösség tagja volt, de a párizsi
St.-Jacques-du-Haut-Pas plébánián tartózkodott, a házfőnök („majeur et
prieur”), a vendégek és a szerzetesek nevében és megbízottjaként („au nom

²² LAPORTE 2012:65.

²³ LAPORTE 2012:109.

²⁴ LAPORTE 2012:114.

²⁵ Bibliothèque nationale de France; Médiathèque de Troyes; Bibliothèque de l’Arsenal (Pá-
rizs); Archives départementales de Seine-et-Oise (Versailles); Archives départementales de l’Es-
sonne (Chamarande).

²⁶ Documents sur les Camaldules de Grosbois. BnF, NAF 15862, fol. 36a–81b. A gyűjtemény
elrendezése nagyjából időrendet követ, s egyaránt tartalmaz eredeti iratokat és másolatokat.

²⁷ Fol. 37a–b. A kivonatot a hátlapon Christophe de Beaumont, Párizs érseke hitelesítette
1753. október 2-án.

²⁸ Fol. 38a.

et comme procureur des RR. PP. majeur et prier, visiteurs et religieux de la maison et convent des religieux camaldules”).²⁹ Az 1770. április 3-án kelt, említett királyi dekrétum másolatának és több más iratnak a kézírása,³⁰ továbbá Jourdain autográf aláírásai több iraton³¹ megegyeznek a *Confessio* francia fordításának kézírásával. Ez is bizonyítja, hogy a fordítás egész kézírata Jourdain saját kezű másolata.

Az 1776. augusztus 2. és 1777. december 18. közötti időből több irat található a gyűjteményben a sénart-i remetékkel folytatott tárgyalásokkal kapcsolatban. Az egyik központi téma a szerzetesek ellátásának biztosítása. Egy 1776. december 22-én készített kimutatás szerint ekkor öt páter, három szolgáló fráter és egy további személy élt Grosbois-ban.³² Életkoruk negyvenkettő és hatvannyolc év között mozgott, Jourdain negyvennégy éves volt. A következő, keltezetlen meghatalmazás szövegében Jourdain a grosbois-i ház házfőnökeként („supérieur”) és a francia kamalduli generális káptalan elnökeként („président du chapitre général des Camaldules de France”) tűnik fel, azaz a francia kamalduliak legfőbb elöljárója volt.³³ A további iratok többsége jogi és anyagi vonatkozású, s jelzi a grosbois-i kamalduliak, a sénart-i remeték és Christophe de Beaumont, Párizs érseke közti tárgyalások elhúzódását.³⁴ Jourdain mindvégig részt vett az egyeztetésben, s fontos szerepet játszott abban. Az említett érseki dekrétum évi 640 livre járandóságot (pension) határozott meg számára, amely egy rendtárs halála esetén 660 livre-re emelkedik.³⁵ A két közösség összevonását rögzítő megállapodását 1777. december 18-án írta alá.³⁶ 1778. március 27-én Jourdain kimutatást készített a grosbois-i kamalduliak bevételeiről és kiadásairól az 1772 és 1777 közti időszakban. Feljegyezte a sénart-i remeték által kifizetett és még esedékes összegeket, s kérte a hátralék kiegyenlítését.³⁷ Módszeresen összegyűjtötte az általa kapott összegek felhasználását tanúsító nyugtákat.³⁸ 1778. december 18-án a franciaországi kamalduli kongregáció elöljárójaként és a grosbois-i közösség *korábbi* priorjaként írt alá meg-

²⁹ Fol. 39a–40b. A szerződés első lapjának másik széljegyzete, amelyben Dorothée fráter elismeri a szerződésben rögzített összeg, 1200 livre átvételét Chrysostome Jourdain-tól, 1778. január 23-án kelt Párizsban

³⁰ Így pl. fol. 54a–58b.

³¹ Így pl. fol. 59b, 64a, 73b, 79b, 80a.

³² Fol. 46a.

³³ Fol. 47a.

³⁴ Fol. 51a–59b. A sénart-i remeték 1776. dec. 19-i és a grosbois-i kamalduliak 1776. dec. 17-i káptalani gyűlésének jegyzőkönyveiből készült kivonat: fol. 51a–53a; az 1777. márc. 26-i érseki rendelet másolata: fol. 54a–58b.

³⁵ Fol. 58a.

³⁶ Fol. 73a–b.

³⁷ Fol. 62b–64a.

³⁸ Fol. 65a–72a.

állapodást a szerzetesek ellátásáról és ingó vagyonáról a sénart-i remeték előljárójával.³⁹ A dokumentumokból egy lelkiismeretes, művelt, hivatása iránt elkötelezett személyiség képe rajzolódik ki.

A gyűjtemény utolsó dokumentuma Stephanus Jourdain világi papi állapotba történő áthelyezésének Párizsból kelt kérelmét és pápai engedélyezését tartalmazza latin nyelven, az utóbbit két, előre elkészített formula kitöltésével.⁴⁰ Indokként a kérelmező gyöngé egészségi állapotára hivatkozott, és arra, hogy világi papként többet tudna tenni „Isten nagyobb tiszteletére”. A második engedély utal arra, hogy az áthelyezés Párizs érsekének közbenjárására, illetőleg beleegyezésével (cum commissione) történt. A két engedély közti bejegyzés alapján a pápai engedély 1778. december 4-én kelt. Jourdain eszerint az összevonást és feloszlást követően, 1778 folyamán kérelmezhetette laicizálását. Kérelmét az összevonás körüli anomáliák mellett befolyásolhatta az is, hogy a továbbiakban nem látta biztosítva szerzetes-társai és a saját anyagi biztonságát. Világi papi működéséről, élete további alakulásáról, esetleges egyéb munkáiról a gyűjtemény nem ad felvilágosítást. A *Confessio* és az *Aspirationes* francia fordítását Jourdain mindezek alapján 1768 és 1778 között, nagy valószínűséggel 1770 körül, esetleg a 70-es évek első felében készíthette el. Nem kizárható, hogy már pappá szentelését követően, a 60-as évek első felében dolgozott rajta.

A kivonatos adaptáció feltételezett készítője, Jean-Baptiste Bonnaud személyét több életrajzi lexikon számon tartja.⁴¹ 1684-ben született Marseille-ben, tagja lett az oratoriánus kongregációnak, s néhány évig retorikát tanított. Ismeretes, hogy a janzenizmus erős hatással volt a francia oratoriánusokra, s a kongregáció előljárója, P. de la Tour (+1733) számított a janzenisták ellen 1713-ban kiadott *Unigenitus* bullával szembeni ellenállás egyik vezetőjének. Az oratoriánusokat elhagyva Bonnaud 1713-ban, huszonkilenc éves korában belépett a maurinus bencés kongregációba. Tanított Beauvaisban, dolgozott Reims-ben és Saint-Denis-ben, ahonnan Saint-Germain-des-Prés-be, a maurinus bencések anyaapátságba helyezték át. Egy ideig az udvar szolgálatában állt, majd Beauvais-ben alperjeli, 1729-től Saint-Quentin-en-l’Isle-ben, Mont Saint-Quentin-ben és Lessay-ben perjeli, Fécampben káptalani elnöki tisztséget töltött be. Saint-Germain-des-Prés-ben 1735-től alperjel volt. A kongregáció előljárói megbízták a roueni egyházmegye

³⁹ Fol. 80a.

⁴⁰ Fol. 81a–b.

⁴¹ François-Xavier de FELLER et. al. (1770), *Histoire littéraire de la Congrégation de Saint-Maur, ordre de S. Benoît*, Bruxelles–Paris. 758.; François-Xavier de FELLER (1832), *Dictionnaire historique ou biographie universelle*, continué sous la direction de M. R.-A. Henrion, t. III, Paris, Paul Mequignon. 424.; J.-B. VANEL (publ.) (1896), *Les Bénédictins de Saint-Maur à Saint-Germain-des-Prés 1630–1792*, Paris, Champion. 245–246.; M. PREVOST, Roman D’AMAT (dir.) (1954), *Dictionnaire de Biographie Française*, sous la dir. de, t. 6, Paris, Letouzey et Ané. 986–987.

történetének feldolgozásával, amelynek keretében elkészítette Szent Victricius roueni püspök életrajzát. Hetvennégy éves korában, 1758. május 13-án hunyt el Saint-Germain-des-Prés-ben.

Bonnaud nyomtatott munkáiról nem maradt fenn adat, viszont nagyszámú kéziratot hagyott maga után. Ezeket a Bibliothèque nationale de France őrzi, tíz tételben, összesen tizenhét kötetben.⁴² A kéziratokat nagy tematikus és műfaji változatosság jellemzi. Bonnaud többek között anyagot gyűjtött a bencés rend történetéhez, elmélkedéseket írt Szent Benedek regulájáról (1713), beszédgyűjteményt és beszédvázlatokat állított össze. Kivonatokat készített az egyházatyák műveiből és különböző nyomtatott munkákból, teológiai témájú feljegyzéseket írt, katekizmuszerűen összegezte a katolikus hit lényegét, jegyzeteket és kivonatokat készített Marseille történetéhez. Külön figyelmet érdemelnek az 1713/14-ben készített, 242 lap terjedelmű kivonatai Augustinus műveiből. Mindez jelzi, az oratoriánus, majd bencés Bonnaud már fiatalon érdeklődött Augustinus iránt, s többször alkalmazta a kivonat – a korban különösen kedvelt – műfaját. A hagyaték módszeres áttekintése és feldolgozása külön feladat.

Kiterjedt és változatos összetételű anyaggyűjtő munkáját, történetírói és egyházi irodalmi tevékenységét Bonnaud a kéziratok tanúsága szerint némileg rendszertelenül, sietősen és felületesen végezte. A képbe jól illeszkedik a *Confessio* I. könyve 1694-ig terjedő részéből készült kivonatos adaptáció áthúzásokkal és javításokkal teli kézírata.⁴³ A kézirat egy föltehetően Bonnaud halála után összeállított, vegyes tartalmú, három kötetes, ívrét alakú kéziratgyűjtemény első, 253 fólió összterjedelmű kötetében a 236a–245b fólión található. A kötet nagyobbik részében Subiacói Szent Maurus,

⁴² Jean-Baptiste Bonnaud kézíratai a Bibliothèque Nationale-ban az elektronikus katalógus szerint: 1. Extraits faits par D. J.-B. BONNAUD de divers ouvrages imprimés, 56 feuillets, Français 19635; 2. Recueil de sermons et plans de sermons, de la main de Dom J.-B. BONNAUD, 87, 309, 130 et 91 feuillets, Français 19439-19442; 3. Extraits des Pères de l'Église, 297 pages, Français 17084; 4. Réflexions chrétiennes sur la Règle de St Benoist (1713), 635 pages, Français 19638; 5. Histoire de l'Ordre de St Benoît, avec les discours du P. Mabillon sur les siècles bénédictins, contenant ses observations sur le dogme, la discipline, l'histoire, la chronologie etc. des VIIe, VIIIe, IXe, Xe et XIe siècles de l'Église, 245 et 221 feuillets, Français 17693-17694; 6. Notes et extraits divers, pour servir à une histoire de Marseille, 85 feuillets, Français 19872; 7. Mélanges théologiques, 146 feuillets, Français 17063; 8. Papiers de Dom J.-B. BONNAUD, I. « Vie de St Maur, disciple de St Benoît, et premier instituteur de son Ordre en France, avec les hymnes de son Office, traduits en vers françois », 253 feuillets, Français 17690. II « Les entretiens évangéliques de Philémon et Théophile, contenant l'idée de la religion chrétienne démêlée des abus et des traditions humaines », 445 feuillets, Français 17691. III Notes et extraits divers sur des matières de théologie ; poésies latines et françaises de D. Bonnaud, 410 feuillets, Français 17692; 9. Extraits des oeuvres de S. AUGUSTIN, par Dom J.-B. BONNAUD. (1713-1714), 242 pages, Français 19266; 10. Enchiridion ou manuel de la foi et de la doctrine catholique, 105 feuillets et 189 pages, Français 19288-19289.

⁴³ Ld. 7. jegyzet.

Szent Benedek tanítványának legendája és officiumának franciára fordított himnuszai olvashatók. A második kötet Philémon és Théophil fiktív dialógusát tartalmazza a keresztény vallásról, a harmadik teológiai témájú jegyzetek és kivonatok mellett Bonnaud latin és francia nyelvű verseit őrzi. Zolnai Béla feltételezése, amely szerint Bonnaud „[b]izonyára kamalduli vagy talán egyenesen janzenista összeköttetései révén jutott hozzá” Rákóczi művéhez, annyiban egészíthető ki, hogy a janzenista érdeklődést az oratoriánusokhoz és a maurinusokhoz⁴⁴ való tartozása is táplálhatta. A *Confessio* latin kéziratára a Saint-Germain-des-Prés apátság könyvtárában találhatott rá, s a kivonat elkészítése összefügghet Bonnaud érdeklődésével az augustinusi életmű iránt.

A kivonat készítésének ideje nagy valószínűséggel az 1740-es évekre, esetleg az 1750-es évek első felére tehető. A kézírás és a Bonnaud nevéhez kötődő további kéziratokkal történt összevetés alapján a kézirat, Tóth Ferenc megállapítása szerint, Bonnaud autográf kéziratának tekinthető. A kivonat kézírása feltűnően közel áll a *Confessio* latin kéziratának 1. lapján a cím és a törzsszöveg első sora közé beírt, a lapszélen folytatódó, már idézett francia nyelvű bejegyzés kézírásához. A kivonat a *Confessio* lényegét hivatott összefoglalni. Némely részeket szó szerinti fordításban tartalmaz idézőjelben, más részeket a fordító kiemel, összegez, átszerkeszt, újraír vagy értelmez. Bonnaud jelentős részben átírta harmadik személybe Rákóczi szövegét, s gyakran összevonta az elbeszélést. A szöveg a 245b fólió alján mondat közben félbeszakad. A Bonnaud által idézőjelbe tett, szó szerint fordított szövegrészek és Jourdain kézírata párhuzamos részeinek (pl. Jourdain: vol. I. f. 1b–3a és Bonnaud: f. 236a–237a ; Jourdain: vol. I. f. 7a–10b és Bonnaud: f. 238a–239b ; Jourdain: vol. I. 11b–12b és Bonnaud: f. 239b–240a) összevetéséből megállapítható, hogy a közös latin forráson kívül nincs kapcsolat a kivonat és a fordítás között. Jelenlegi ismereteink szerint Bonnaud kivonata – Jourdain fordításához hasonlóan – a ma ismert egyetlen, korábban Grosbois-ban, majd Saint-Germain-des-Prés-ben őrzött latin kéziratpéldány alapján készült.

A kéziratok

Chrysostôme Jourdain kézírata két, negyedrért alakú, 27×22 cm méretű kötetből áll, s végig azonos kéz írása. Az első, 172 fólió terjedelmű kötetben található az I. könyv fordítása, benne az egymást folyamatosan követő két,

⁴⁴ L'Ordre de Saint-Benoît et Port-Royal. Actes du colloque organisé par la Société des Amis de Port-Royal [...] à Paris et Saint Wandrille les 19–21 septembre 2002. *Chroniques de Port-Royal*, 52 (2003), 7–303.

külön címmel ellátott meditációval. A meditációk pontosan ugyanazon a helyen találhatók, ahol a latin kéziratban. A második, 272 fólió terjedelmű kötet az 1a–262b. fólión tartalmazza a II. és a III. könyv fordítását, majd ezt követi az *Aspirations d'un prince chrétien* első két része a 263a–272a. fólión. Az utóbbi mű harmadik, legterjedelmesebb részének fordítása nincs meg a kéziratban. A fóliószámozás rendje a következő: a recto lap jobb felső sarkában arab szám jelöli az aktuális fóliót, a verso lapon nincs jelölés. A számozás a második kötetben előlről kezdődik. A *Confessio* összterjedelme, a két üres verso oldalt (I. kötet, fol. 118b; II. kötet, fol. 131b) is számolva, 434 fóliót tesz ki (1. táblázat).

1. táblázat

A troyes-i kézirat felépítése (Médiathèque de Troyes, Ms. 2144)

Tome	Fol.	Œuvre	Livre	Titre de passage
I.	1a–172b	<i>Confession d'un pécheur</i>	[I.]	[Ô mon Jesus...]
	92a–107b			Méditations [...] sur le mystère de la Réparation [...]
	108a–118a			Méditation [...] pour la nuit de la Nativité [...]
	118b [blanc]			
	119a–172b			[Après avoir considéré...]
II.	1a–272a			
	1a–131a		II.	Continuation de ma confession [1]
	131b [blanc]			
	132a–262b		III.	Continuation de ma confession [2]
	263a–272a	<i>Aspirations d'un prince chrétien</i>		(1.) [Aux occasions diverses]
				(2.) Aspirations par rapport à la guerre
				(3.) [Il manque: Aspirations contemplatives, chap. 1–32.]

A kézirat tipográfiaiilag is igyekszik követni a latin kéziratot, s annak lapszéli utalásait a keletkezés helyére és idejére ugyancsak lapszélen hozza. Így például a második kötet 1a fólióján, a II. könyv elején a latinnal megegyezően az 1717-es téves évszám található, a 132a fólión, a III. könyv elején azonban a latinban szereplő 1718 helyett eltérő, 1716-os évszám olvasható a lapszéli megjegyzésben. Az egységes kézírás alapján a kézirat egyetlen személy munkájának tekinthető, aki a „Copie et traduction du latin faite par le S[ieur]. Chrysostôme Jourdain, Majeur des Camaldules de Gros-

bois” már idézett lapszéli megjegyzés, bizonyos javítástípusok és Jourdain autográf aláírásai szerint azonos a fordítóval.

A helyesírás nem következetes, az ékezés is nagyon váltakozó; gyakran elmaradt az accent grave, az accent aigu és az accent circonflexe jelölése. Többször accent aigu szerepel accent grave helyett. A központosításra jellemző a pontosvessző gyakori használata a mondat- és tagmondathatáron; a kettőnél több elemű felsorolásokban az első és második elem között sokszor elmarad a vessző. Az első kötetben jóval több javítás található, mint a másodikban, de az első kötetben is előfordulnak tiszta, javítatlan oldalak. Ritka a betűcsere és a betűkontamináció; ugyanakkor többször előfordul a szavak és mondatrészek felesleges ismétlése az oldal-, fólió- és sorhatáron. A szavak kihagyása nem jellemző, a vonzatos igéből/elöljárós melléknévből néha kimarad a vonzat, pl. „(à) la risée de”. Gyakori a kis kezdőbetű használata, illetve a kis- és nagy kezdőbetűk következtelen alkalmazása a nép- és országnevekben, továbbá a hibás szám/személy-egyeztetés.

A ma helyesírási „hiba”-nak minősíthető jelenségek egyik fő oka, az inkonzisztens helyesírást is beleértve, hogy a XVIII. század első felében még nem rögzültek a francia nyelv helyesírási szabályai, a régi és az új formák keveredtek egymással. E jelenségre példa az « ois », « oit », « oient » almorfémák használata az imparfait E/1, E/2, E/3 és T/3 személyragjai esetében, amelyeket ma « o » helyett « a »-val írunk. Az « a » helyett « o » következetes használata másutt is előfordul, például foible/faible, foiblesse/faiblesse. A helyesírás rögzítetlenségét mutatja az is, hogy bizonyos szavakban az « l » némely szöveghelyeknél megkettőzve, másutt egyszer fordul elő. Értelmetlen szövegrészek nincsenek, de a tagmondatok és a szabad bővítmények mondatbeli halmozása esetenként megnehezíti az értelmezést.

A kézirat néhány nehezen kibetűzhető javítástól és enyhén elmosódott laprésztől, tintafolttól eltekintve végig jól olvasható. Az íráshibák javításának leggyakoribb módjai az áthúzás sorközi javítással (pl. vol. I. f. 61b); az áthúzás lapszéli javítással vagy kiegészítéssel (pl. vol. I. f. 82b, a. 3. sor); az áthúzás utána folyamatos, soron belüli javítással (pl. vol. I. f. 66b); törlés (pl. vol. I. f. 29a, a. 7. sor). A leggyakoribb javítástípusok az áthúzás soron belüli és sorközi javítással, valamint a törlés. A hosszabb terjedelmű javítások, kiegészítések szövegbeli helyét gyakran külön jel mutatja. Többször előfordul a felsorolt javítástípusok egy részének kombinációja (pl. vol. I. f. 38b). A lapszéli javítások célja több esetben a tartalmi kiegészítés (pl. vol. I. f. 1a; vol. II. f. 80b). A tartalmat érintő szövegjavítások célja lehet az értemi tisztázás (pl. vol. I. f. 119b, 6. sor), a nyelvtani pontosítás (pl. vol. I. f. 85b, a. 5. sor), retorikai, esztétikai megfontolás (pl. vol. I. f. 115a középen) és a helységnevek alakjának pontosítása (pl. vol. I. f. 120a, 6. sor). Az értemet is módosító, utólagos betoldásra gondolhatunk a lapszéli javítások egy részénél. Teljes sor utólagos betoldása csak elvétve fordul elő (pl. vol. I. f.

30b). Az elbeszélő jellegű részekben általában jóval több a javítás, mint a meditatív tartalmú részekben. A javítások jellege, sűrűsége és a különböző javítástípusok aránya is azt erősíti meg, hogy a kézirat a fordító által készített első másolat (tisztázat).

Jourdain mindvégig gondosan, egyenletesen, az értelemre figyelve, az eredetihez lehetőség szerint ragaszkodva fordított. Ugyanakkor szem előtt tartotta a francia klasszikus stílus követelményeit is. A hosszú mondatokat az értelemnek megfelelően rövidebb mondatokra osztotta, a hosszú bekezdéseket több bekezdésre tagolta. A differenciált tagolás következtében a szöveg könnyebben áttekinthető a latin eredeténél. A bekezdéseket általában behúzások jelölik, de gyakran előfordul, hogy behúzás nélkül, folytatólagoosan új sorban kezdi az új gondolatmenetet. Néha a sor végén kezdett új mondat első szavainak törlésével és a törölt szavak következő sor elejére történt ismételt leírásával kombinált két párhuzamos vonal jelzi az új bekezdés helyét (pl. vol. I. f. 59b, 61b, 64a, 79b, 127a). A félrefordítások, átértelmezések száma nem nagy az eredeti szöveg nehézségi fokához viszonyítva. Ezek többsége a latin szöveg homályosságával és a történeti összefüggések hiányos ismeretével magyarázható. Két példa: lat. 272. p.: „Bercsényi [...]; praevidebat enim,” – Ms. vol. 2., f. 142b: „la Porte [...]. Elle prévoyoit bien, quoi”; lat. 192. p.: „[...] sed dispares tunc fuere cogitationes et sermones mei, tunc, dum praerecensita agebantur,” [kb.: de mások voltak akkor a gondolataim és beszédeim, amikor a számbavettek végbementek] – Ms. vol. II. f. 50a: „Peut-être ne pensois je et ne parlois je si chrétiennement [?] dans les tems où les choses que j'ai racontées se passoient.” [Talán nem gondolkodtam és nem beszéltem olyan keresztényien abban az időben, amikor az általam elbeszélte dolgok történtek.]

A fordítás választékos franciasággal készült, nyelvezete kellemes, könnyen olvasható, de erős a latin eredeti hatása. Jellemző a lexikai egyezés, a mondat szerkezetek gyakran „latinosak”. Ez utóbbi a szabad bővítmények szintaktikai elhelyezésében és halmozásában, a túlfutó, illetve pontosveszszővel tagolt, többszörösen összetett mondatokban mutatkozik meg elsősorban. A magyar hely- és személynevek többnyire következtelen ékezőt mutatnak, írásmódjuk sokszor különbözik a latin szöveg írásmódjától. Az idegen helységnevek is gyakran eltérő formában jelennek meg.

A lapszámon több helyütt különféle jelek, számok és tartalmi kiegészítések, tárgyi magyarázatok találhatók. Így például az első kötetben a 32b és a 86a fólió között bizonyos lapok szélén folyamatosan növekvő arab számsor található 11-től 33-ig, egyenetlen eloszlásban, néhány kihagyással és ismétlődéssel; a számjegyek többségét utólag áthúzták. Az ezt megelőző részben néhány lapon különféle jelek és áthúzott római számok figyelhetők meg. A számok és jelek melletti sorokban különböző tulajdonnevek, többségükben magyarországi földrajzi és személynevek találhatók, részben javított

formában. A latin kéziratban a megfelelő helyeken mindenütt ugyanazok a számok találhatók: a 11–23. lapon római számok I-től VII-ig, a 27–108. lapon arab számok 8-tól 33-ig, részben áthúzva. A számjegyek és az áthúzá-sok ugyanattól a kéztől származnak mindkét kéziratban. Azonosak a tévesz-tések is: pl. a latin kézirat 50. lapján és a francia kézirat 43b. fólióján a 13-as szám kétszer, két egymás alatti sor mellett azonos módon ismétlődik. Felté-telezhető, hogy a számok és jelek a tulajdonnevek alakjának utólagos ellen-örzése során kerültek a lapszélre, s a fordító/másoló szöveggondozói tevé-kenységére utalnak.

A lapszéli tartalmi kiegészítések első csoportjába tartoznak a bibliai szö-veghelyek jelölései (pl. vol. I. f. 3b, 5a, 5b, 30b, 110b, 111b). A második csoportot a kiegészítő évszámok alkotják, amelyek a szöveg tagolását és az olvasó könnyebb tájékozódását szolgálják (pl. vol. I. f. 29b, 51b, 59b, vol. II. f. 72a, 133b, 161a). A harmadik csoportba tartozik néhány tárgyi magya-rázat, mint például egy latin jogi szakterminus megadása (vol. I. f. 119b), egy idegen helynév francia alakjának közlése (vol. II. f. 36a) és a Rubicon folyónévhez fűzött, három auktorutalással kiegészített, hosszabb történeti magyarázat (vol. I. f. 169b). Nem találtunk szövegbeli eltérést vagy más utalást a kéziratban arra vonatkozóan, hogy a fordítás nem az 1876-ban ki-adott latin szöveg alapján készült.

A Bonnaud-tól fennmaradt, mindössze tíz fólió terjedelmű kézirat saját-tosságai főképp abból fakadnak, hogy fogalmazványról van szó. A fóliók jelzését leszámítva a kézirat teljes egészében Bonnaud kezétől származik: írásképe piszkozatra utal, olykor sietségre vall. Olvashatóságát jelentősen rontják a gyakori javítások, a szűk sorköz, az időnként meredeken jobbra felfelé irányuló sorok (pl. f. 241a), valamint esetenként a lap másik oldalá-ról halványan áttetsző írás (f. 243a), olykor egy-egy tintafolt (f. 238a–b).

A korszak helyesírásának rögzítetlensége megmutatkozik Bonnaud kéz-iratán is. Az ékezés szinte teljes egészében hiányzik. Leggyakrabban *accent aigu* fordul elő a múlt idejű melléknévi igenevek végén, azonban a *péché* (bűn) főnevet is a mai helyesírásnak megfelelően, következetesen két éke-zettel írja (f. 237b, 242a). Az *-ez* és *-és* végződés hangzásbeli egyezése miatt Bonnaud többnyire múlt idejű melléknévi igenevet használ többes szám második személyben, legtipikusabban a birtokos segédige esetében: *avez* helyett *avés* (f. 240b), de egyéb igéknél is, pl. *exigés*, *montrés* (f. 242a), *vouliés*, *inspiriés* (f. 243a). *Accent grave* és *accent circonflexe* csak elvétve fordul elő. Az előbbi az *après* időhatározóban és a létige többes szám máso-dik személyében: *etès* (f. 236b), *après* (f. 237a). Az utóbbi összesen három esetben: *pâture* (f. 236b), *mâles* (f. 237a), *fâché* (f. 244a). További archaiz-mus az *imparfait*-ban a korszakban tipikus *-ois*, *-oit*, *-oient* allomorfémák használata, valamint a jelenleg *-mps* és *-nts* végződésű főneveknél a *p* és *t* elhagyása írásban: *tems* (f. 238a, 240b), *parens* (f. 237a, 242b).

Bonnaud kéziratának központosítása viszonylag egységes, a hosszú mondatokat vesszőkkel, ritkán pontosvesszőkkel tagolja. A gyakran előforduló szavakat rövidíti, pl. *emp.* (f. 239b, 243b) a császár megjelölésére, *Sgr.* (f. 240b) a *Seigneur* helyett. A tulajdonneveket, népneveket nagybetűkkel írja, a városok neveit számos esetben alá is húzza: pl. *Posonium* (f. 239b), *Strigonie*, *Wivarin* (f. 240a). A helynevek latin és magyar megnevezése váltakozik a Magyar Királyság városait tekintve, míg a többi európai városnévénél a francia alakot használja.

Olvasati nehézséget jelent a nagyszámú javítás, amely többnyire nem betűcserét vagy kontaminációt tükröz, hanem a fordítási folyamatot mutatja. A leggyakoribb javítás az áthúzás és a sorközi javítás vagy betoldás, de számos esetben előfordul a szavak vagy mondatrészek ismétlése, miután Bonnaud magát a javítást is egyszer vagy többször kijavította (f. 236a, 242a). Esetenként a lapszálon is található betoldás (f. 237b, 240b, 245b). Mindezek arra utalnak, hogy a kézirat első változat, piszkozat.

Bonnaud sajátosan tagolta a kivonatot: a bekezdések egy része elé növekvő római számokat írt I-től XV-ig, ami vélhetően a saját interpretációját tükrözi, míg a latin kézirat megfelelő lapszámaira folyamatosan növekvő arab számokkal utalt a lapszálon. Több lapszálon is előfordul egy 16-osra emlékeztető jel (f. 237a, 241a, 242b, 243b, 245b), melynek az lehet a magyarázata, hogy ezekre a helyekre utóbb valamilyen betoldást tervezett. Erre utalhat a p. 16-tal az eredeti latin kézirat 16. oldalára való utalás feletti betoldás (f. 240b), ami fölött szintén egy 16-osra emlékeztető jel látható, a p. nélkül. Egyelőre kérdés, miért egy 16-osra emlékeztető jellel jelölte a magyarázatra szoruló helyeket; a jel esetleg a *nota bene* kifejezés rövidítése lehet. A lapszéléken néha Bonnaud-tól származó kiegészítések találhatóak. Így pl. a cím mellett megadja Rákóczi nevének eltérő változatát: *Rakosti* (f. 236a). Ugyanígy a Zrínyi névénél is előfordul egy változat a lapszálon: *Serin* (f. 237b).

A viszonyt a latin eredetihez tartalmilag a kivonat műfaja határozza meg.⁴⁵ Az eseménytörténetet Bonnaud egyes szám harmadik személyben közli, sűrítve, sokszor csak a felsorolás szintjén, például a Bécs ostromából kibontakozó visszafoglaló háború eseményeiről (f. 239b) vagy Rákóczinak nővérével, illetve Kollonich bíborossal és a jezsuitákkal kötött megegyezéséről szólva (f. 244a). Az egyes szám első személyben meghagyott és idézőjelbe tett meditatív részek szorosabban követik a latin eredetét, mind terjedelemben, mind szóhasználatban. Bonnaud az eredeti gondolatmenetet követve, de néha meglehetősen szabadon fordít: előszeretettel bontja ki a főnévi, jelzős vagy birtokos szerkezeteket akár külön tagmondattá. Az egy-

⁴⁵ Az összevetéshez a latin kézirat mikrofilmjéről készült elektrosztatikus nagyítást használtuk, amely az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet Archívumában található.

szerű „*detestandae lacrimae*” kifejezés (3. old.) például a lefordított mondat szerkezetének kerete lesz: „*O vous larmes, [...] avec une precipitation que je déteste*” (f. 236b). A latin megszólítások, pl. „*O Deus homo, [...] Jesu mi*” (3. old.) így lesznek például „*Dieu fait Homme [...] Jesus mon Sauveur*” (f. 236b). A francia „emberré lett Isten” kifejezést később is megismétli (f. 237a), noha megfelelője a latinban hiányzik. Máskor is jellemző, hogy beilleszti az *o mon Dieu* megszólítást (f. 240b, 241a), amikor az nincs meg az eredetiben. A szabadabb fordítás nem megy a stílus rovására: Bonnaud kerek, gördülékeny mondatokat alkotott, s érzékletes képekben adja vissza Rákóczi szövegének értelmét. Az értelmezést egyedül a szöveg piszkoszat jellegéből adódó formai hibák, a javítások miatti ismétlődések nehezítik.

Bonnaud értelmező fordítás, illetve kivonat készítésére törekedett, amelynek jelei már a címből és a bevezetőből is kitűnnek. Erre utal a műnek adott új cím: *Sentiments de piété*, továbbá Augustinus nevének kétszeri említése a bevezetőben, a latinban szereplő eggyel szemben (f. 236a). A latin eredetiben csak az I. könyv végén tűnik fel Grosbois említése, Bonnaud azonban fontosnak tartotta már a kivonat elején leszögezni, hogy Rákóczi ide visszavonulva kezdte meg *Confessiója* írását. Mindez egybecseng a latin kézirat 1. lapján található francia nyelvű bejegyzéssel, amely többek között arról tájékoztat, hogy Rákóczi Carbonnier grosbois-i kamalduli házfőnök kezébe tette le a *Confessióját*. A *Sentiments de piété* kifejezés mint Rákóczi *Confessiójának* megnevezése felbukkan Jourdain fordításában az I. könyv utolsó bekezdésében. Az egyezés lehet a véletlen műve, ugyanakkor nem kizárható, hogy Jourdain tudott Bonnaud munkájáról. Bonnaud kivonata a tömörítő munkamódszerre jellemző etc-val ér véget (f. 245b). Nem lehetetlen, hogy egyszer előkerül a folytatás is.

A tervezett kiadás

A kiadás megtervezésében abból indultunk ki, hogy a korabeli teljes francia fordítást és a kivonatot a latin eredetihez való viszonyában és önálló műként egyaránt komolyan kell vennünk, de nem egyenlő mértékben. Fontosnak tartjuk a keletkezéstörténeti folyamat és kontextus bemutatását, beleértve a szövegjavítások pontos feltüntetését.⁴⁶ Az esztétikai célú, olvasóbarát szövegrendezéssel szemben a forrás lehető leghitelesebb visszaadásának elvét

⁴⁶ A fő javítástípusok jelölése a szövegkritikai jegyzetekben: Addition: [add.]; Addition interlinéaire: [add. interl.]; Add. marginale: [add. marg.]; Correction illisible: [corr. ill.]; Correction interlinéaire: [corr. interl.]; Correction marginale: [corr. marg.]; Mot biffé/rayé illisible: [m. biffé/rayé ill.]; Ligne/page/etc. Taché; Corr. int. sur m. rayé ill.; Après m. rayé; Au devant m. rayé; Dédoublement du lettre signalé par une ligne horizontale au-dessus du mot.

követjük, s csak a legszükségesebb beavatkozásokat hajtjuk végre. A helyesírást néhány, a megértést jelentősen akadályozó kivételtől eltekintve nem módosítjuk. Nem tekintjük elsődlegesnek az ekvivalencia, azaz az eredetinek való megfelelés kérdését, de a jegyzetek rögzítik a fontosabb eltéréseket a latin szövegtől. Jourdain fordítói módszerének sajátosságait, a latin-tól való eltérések tipológiáját külön kísérőtanulmány mutatja be.

A kritikai kiadást annak a párizsi Honoré Champion kiadónak a „Bibliothèque d’Études de l’Europe Centrale” című sorozat „Littérature” című al-sorozatában tervezzük megjelentetni, amely 2011-ben kiadta a *Törökországi levelek* francia fordítását, 2012-ben megjelentette Rákóczi 1703 és 1711 közötti diplomáciai levelezését, s több más magyar, illetőleg közép-európai vonatkozású kötetet gondozott az elmúlt években. Jourdain szövegének átírását Aradi Csenge Eszter, Bonnaud-ét Hámori Nagy Zsuzsanna végezte el, s ők készítették az adott szöveghez tartozó szövegkritikai jegyzeteket. Az átírást Héjjas Eszter és Kaló Krisztina ellenőrizte. A történeti jegyzeteket Tóth Ferenc, az irodalomtörténeti jegyzeteket Szebelédi Zsolt és Lengyel Réka, a latin szöveggel történt összevetés eredményét tartalmazó jegyzeteket Gausz Ildikó készíti. A történeti tanulmányt Tóth Ferenc, az irodalomtörténetit Tüskés Gábor, a szövegkritikait Aradi Csenge Eszter és Hámori Nagy Zsuzsanna, a fordítói módszert bemutató dolgozatot Gausz Ildikó írja. Hamvas Endre az Augustinus-utalásokra vonatkozó jegyzeteket ellenőrizte. Kovács Ilona tanácsaival segíti a munkát, a kiadó részéről Michel Marty ellenőrzi a kéziratot. A kiadás előszavát Jean Garapon, a francia emlékiratok specialistája írja.⁴⁷

Az előzetes tartalomjegyzék mutatja a kötet tervezett felépítését (2. táblázat). Főszöveggént Jourdain kéziratát közöljük, a szöveg végére helyezett szövegkritikai és a lap alján található tárgyi jegyzetekkel. Ezt követi függelékben Bonnaud kivonata, szövegkritikai jegyzetekkel, tárgyi jegyzetek nélkül. A források után jön egy történeti, egy irodalomtörténeti, egy filológiai és egy szövegkritikai tanulmány, továbbá két térkép Rákóczi magyarországi és európai utazásairól. Kronológia, bibliográfia, a személy- és helynevek magyarázata, az irodalmi utalások jegyzéke, néhány illusztráció és névmutató zárja a kötetet. Az összterjedelem az előzetes számítás szerint kb. 50 ívet tesz ki.

⁴⁷ A kötet tervezett címléírása: François II Rákóczi: Confession d’un pecheur. Traduite du latin par Chrysostôme Jourdain. Édition critique avec introductions et notes établie sous la direction de Gábor Tüskés. Avant-propos de Jean Garapon. Avec collaboration de Csenge Aradi, Ildikó Gausz, Zsuzsanna Hámori Nagy, Réka Lengyel et Zsolt Szebelédi, Ferenc Tóth et Anna Tüskés. Édition revue et préparée par Michel Marty. Honoré Champion, Bibliothèque d’Études de l’Europe Centrale, Coll. Littérature.

2. táblázat
A kritikai kiadás előzetes tartalomjegyzéke

Table des matières	Extension en substance
Avant-propos	0,5
Confession d'un pecheur (Médiathèque de Troyes, Ms. 2144, 2 tomes, traduction complète de Chrysostome Jourdain)	28
Notes historiques et littéraires	6
Notes textologiques	4
Annexe: Sentiments de piété (BnF, Ms. Fr. 17690, extrait et traduction de Jean-Baptiste Bonnaud)	2
Étude historique	1
Étude historico-littéraire	2
Étude philologique	1
Étude textologique	1
Cartes (Hongrie; Europe)	2 pièces
Illustrations	4 pièces
Chronologie	0,5
Bibliographie critique	0,5
Glossaire des noms de personnes	1
Glossaire des noms géographiques	1
Index des références et des citations, allusions et réminiscences	0,5
Index des noms de personnes	1
Au total	50

A szövegek átírása a kéziratok digitális másolata alapján készült. A troyes-i kéziratot az őrzőhely digitalizálta, a párizsiról Tóth Ferenc készítette a felvételeket. Az átírási munkát nehezítette, hogy a digitális felvételeken a szoros kötés és a keskeny belső lapszélek miatt a sorvégek nem mindenütt olvashatóak. A hiányok többsége a kontextus, az 1977-es Corvina-féle kiadás francia szövege és a latin szöveggel való összevetés alapján pótolható volt. A fennmaradó szöveghiányokat és bizonytalan olvasatokat színnel kiemeltük, és az eredeti kézirattal történő összeolvasás során pótoljuk.

Az átírási munka fő elve a lehető legnagyobb szövegűség, az ettől eltérő gyakorlatot jelezzük a szövegkritikai jegyzetek bevezetőjében. Útmutatóul szolgáltak a Rákóczi kritikai kiadás korábbi kötetei, Kovács Ilona javaslatai és a Champion kiadónál megjelent XVII–XVIII. századi irodalmi források szöveggondozási gyakorlata. A szövegkritikai jegyzeteket fóliónként újra kezdődően a latin abc kis betűi, a tárgyi jegyzeteket folyamatos arab sorszámok jelölik. A kéziratban található szövegjavításokat, lapszéli kiegészítéseket és azok természetét a szövegkritikai jegyzetek adják meg,

rövidített formában. A nem kifutó sorban végződő mondat utáni új sort, a szokásosnál nagyobb sortávolság (hézag) után kezdődő új mondatot és a párhuzamos vonalakkal megjelölt helyeket egyaránt új bekezdésbe tördeljük. A rendszerint torzított módon szereplő magyarországi földrajzi és személynéveket egységesen modernizált, franciás alakban tüntetjük fel. A központosítást csak akkor módosítjuk, ha az eredeti központosítás, elsősorban a hiányos vesszőhasználat, jelentősen nehezíti a megértést. Az átírás követi és szövegkritikai jegyzetben helyesbíti a következtelen ékezethasználatot, kivéve az « à » és az « ou/òu » minimálpár esetében, amelyek írásmódját automatikusan egységesítjük, hasonlóan az accent grave helyett accent aigu-vel ékezett szavakhoz (például *procés*). A hiányzó cédille-eket és inverzió esetén a hiányzó kötőjeleket pótoljuk. Eredeti formában (kötőjel nélkül) hagyjuk a *ceci*, *cela* mutató névmásokat, s ugyancsak szövegűen írjuk át az apostrophe-okat, a kötőjeleket és a népnevek következtelen helyesírását. A kis kezdőbetűvel írt tulajdonneveket nagy kezdőbetűvel írjuk át, az egybe- és különírás kérdésében a modern franciához közelítünk.

A szöveg tagolásában a három könyvön belül újra kezdődő, a latin szöveg létrehozandó tagolásával lehetőleg megegyező, kétszintű fejezetbeosztás kialakítását tartjuk kívánatosnak. Az 1876-os kiadás tagolása általában követi a latin kézirat bekezdésekre tagolását, de nem mindenütt (például f. 34. – p. 25.: a kéziratban nincs, a kiadásban van bekezdés). A latin és a francia kézirat eltérő tagoltságát mutatja, hogy míg a latin szöveg első huszonnyolc nyomtatott oldalán mindössze kilenc, a francia szöveg megfelelő részében negyvenöt, azaz átírt oldalanként általában egy–három bekezdés található, s csak elvétve vannak egy oldalnál hosszabb bekezdések. Mérlegelendő lehetőség, hogy a három könyvön belül újratekintődően arab számokkal sorszámozzuk a bekezdéseket a francia kézirat szerint, míg a nagyobb tartalmi/gondolati egységeket római számokkal jelöljük, a latin szöveg bekezdéseinek megfelelően. A megoldás előnye, hogy egyszerre adja vissza a latin és a francia kézirat eredeti tagolását. Hátránya, hogy így egyenlőtlen hosszúságú fejezetek és alfejezetek jönnek létre, s a latin szövegben kevésbé indokolható a francia kézirat tagolásának az átvétele.

A tárgyi jegyzetek elsősorban a külföldi, azon belül a francia szakmabeli olvasóra gondolva készülnek. Fő elv a mértékletesség és a törekvés a homályos értelmű helyek megvilágítására. A tárgyi jegyzetek mennyiségét befolyásolja, hogy a kötet összterjedelme nem lehet több ötven ívnél a kiadó döntése szerint. A korábbi kiadások jegyzetei részben felhasználhatók, a történeti, bibliai, patrisztikus, liturgikus és más irodalmi utalások tekintetében azonban jelentős kiegészítés és pontosítás szükséges. A Patricius V. Stuhlmann és Brisits Frigyes által megadott Augustinus-utalások teljes revízióra

szorulnak,⁴⁸ ezek többsége nem szövegszerű, hanem tartalmi jellegű motívumátvétel. Takács Imre 1980-as években készített, gépiratos jegyzéke a bibliai utalások egy részéről nagy segítséget jelent.⁴⁹ A bibliai, liturgikus és más irodalmi utalásokat feltáró jegyzetek a latin szöveg⁵⁰ alapján készülnek, s innen vesszük át és adaptáljuk a francia szöveghez. A bibliai utalások eredetijét Lemaître de Sacy,⁵¹ az Augustinus *Confessiones*ére történő utalások eredetijét Arnauld d'Andilly⁵² fordításában közöljük.

A bibliai utalások, különösen a zsoltárutalások többsége frazeológiai adaptáció, amelyek immanens részét alkotják Rákóczi prózájának; számbavételük elengedhetetlen a mű jelentése szempontjából. Ezek az utalások sajátos rendszert alkotnak, de csak ritkán szó szerintiek, s az utalások megmaradásának feltételei, esélyei és formái a fordításban különbözőek. Ennek függvényében teszünk kísérletet az intertextuális viszonyok minőségének jelölésére a tárgyi jegyzetekben. Valószínű, hogy egy differenciált, akár nyolc-tízféle utalástípust feltüntető rendszerrel szemben⁵³ érdemes lesz előnyben részesíteni egy egyszerűbb, két-háromféle viszonylatot jelző tipológiát. Egyelőre nyitott kérdés, hogy a fordító milyen mértékben volt tudatában a mű bibliai és egyéb utalásainak, tovább akarta-e örökíteni, esetleg átértelmezte azokat, vagy inkább az utalásokat szelektíven megőrző változatot hozott létre.

⁴⁸ Patricius V. STUHMANN (é.n.), *Confessiones S. Augustini, Nicolai Bethlen et Francisci Rákóczy II.*, Budapest, Buschmann.; BRISITS Frigyes (1914), *Szent Ágoston és Rákóczi Ferencz Vallomásai*, Pécs, Dunántúl R. T.

⁴⁹ A jegyzéket Takács Imre hozzájárulásával Dénesi Tamás bocsátotta rendelkezésre, amit ez úton is köszönünk.

⁵⁰ A latin szöveg Juhász László által készített, Kenéz Győző és Érszegi Géza által ellenőrzött átírásának digitalizált, részben javított változatát Dénesi Tamás bocsátotta rendelkezésre, amit ez úton is köszönünk.

⁵¹ *La Bible. Traduction de Louis-Isaac Lemaître de Sacy, préface et textes d'introduction établis* par Philippe Sellier, Paris, Robert Lafont, 1990.

⁵² SAINT AUGUSTIN (1993), *Confessions*, édition présentée par Philippe Sellier, traduction d'Arnauld d'Andilly établie par Odette Barenne, Paris, Gallimard.

⁵³ Az utalástípusok jelölésének lehetőségei a tárgyi jegyzetekben: Citation textuelle – Idézet (szó szerinti szövegátvétel); Paraphrase – Parafrázis (tartalmi párhuzam); Expression/formule reprise terme à terme – Kifejezés/formula átvétele (frazeológiai adaptáció); Adaptation – Adaptáció (átalakított szövegátvétel); Mosaïque biblique/de versets – Mozaikszerű szövegfelhasználás; Adaptation du motif – Motívumátvétel; Inspiration directe – Közvetlen inspiráció; Allusion/allusion probable – Allúzió/feltételezett allúzió (utalás); Réminiscence – Reminiszcencia (olvasmányemlék).